

BOTTURINA KONCEPCIJA ZNAČENJA I SUVREMENA LINGVISTIKA

Heda Festini

Knjižica Petra Botture *Ideologia* (1832) predstavlja do danas u filozofskoj i lingvističkoj literaturi jedinstveni pokušaj filozofskog utemeljenja ljudskog govora,¹ tj. logičke lingvistike i logičke semantike na našem tlu.² Svoju, po vlastitom nazivu »aplikaciju filozofije na gramatiku«,³ Bottura je koncipirao u doba kada se, s jedne strane, tek počelo napuštati Lockeovu teoriju jezika u sklopu teorije ideja i uvoditi još dosta nejasan pojam semantičke forme, odnosno, strukture,⁴ u prvim intencijama da se jeziku pristupi kao formalnoj organizaciji znakova, dok se, s druge strane, konstituirao iluministički model znanosti i empiristička metoda u istraživanju jezika, a Hamann utemeljio Humboldtov historicistički organicizam, koncepciju koja je pogodovala odvajanju lingvističke teorije od empirističke istraživačke metode⁵ i prije samog njihovog sjedinjenja. Stoga se pitanje ocjene Botturine semantičke teorije pojavljuje kao određivanje mjesta tom malom, nepoznatom zadarskom⁶

¹ P. Bottura, *Ideologia*, Venezia 1832, str. 99.

² Pietro Bottura rođen je 6. IV 1779. u Malcesinama (Lago di Garda), u venetskom dijelu tadašnje Austrije, a umro je 22. XII 1861. u Zadru. Samo prezime mu je sporno, pa tako i porijeklo. Š. Ljubić (nastavak fusnote na str. 175)

³ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 99.

⁴ Cfr. H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, I »Radovi« (16) sv. 16 (1976/1977), Zadar, str. 54.

⁵ L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna 1967, str. 7.

⁶ Već u naslovu prvog napisa posvećenog Botturinoj semantici autor ga je nazvao Zadranimom uzimajući naziv u širem, a ne doslovnom smislu. Naime, veći dio svojeg života on je proveo u tom gradu i sve što je objavio pisao je u tom razdoblju, a veći dio i tiskao. Usp. bilješka 2.

filozofu u trenutku dviju mogućnosti — daljeg razvoja iluminističkog empirizma od Bacona, Hobbesa, Galileja i francuskih iluminista do suvremenog neoiluminizma koji se svojim osnovnim tezama ugrađuje u najmoderniju lingvistiku ili otvaranja romantičkog organicizma tipa Humboldta, za neke — preteče moderne strukturalne lingvistike, dok za druge — samo poveznice raznih razvojnih linija, a ne skupa novih početnica.⁷

Iako je treća Lockeova knjiga *Eseja o ljudskom umu* (1690), *O riječima*, prvi pravi traktat o jeziku u kojem je lansirana važna početna teza za filozofiju jezika uopće — riječi su arbitrarni osjetni znakovi naših ideja da bismo ih mogli saopćiti drugima — ona je, prvenstveno zato što je teorija ideja, predstavljala prepreku adekvatnoj interpretaciji jezika. Osnovni prigovori odnosili su se na privatizaciju jezika i na nedostatak formalne interpretacije jezika. Formalne komponente jezika počelo se uočavati usporedbama običnog i matematičkog jezika (nešto Locke, u početku Leibniz, Descartes, naročito Hobbes i Lambert, a ponajviše Condillac) te studijem metafore (Vico, Shaftesbury, Blackwell, Herder).⁸ Bottura je također pisao o idejama, ali je njegov cilj bio interpretacija riječi koje kao zvukovno-figurativni znakovi sami za sebe ništa ne znače. Vjerojatno domišljajući Bacona, Hobbesa, Condillaca i Stewarta, a ne znajući po svoj prilici Monboddoa, on je lociranjem jezika u iskustvenost komunikacije unaprijed premašio Humboldtovu suviše usku tezu o jeziku kao izražaju kolektivnih karakteristika nacija.⁹ Bottura je na taj način porekao sposobnost komuniciranja ideja, a istakao riječi kao komunikacijske znakove, prenijevši do nas iluminističku poruku da je na taj način jezik komunikativno sredstvo ne samo nacije nego kulture i civilizacije, kao njihov produkt i formant. Njegov formalni pristup jeziku otpočinje prihvaćanjem Lockeovog principa konvencionalnosti, ali ga on dovodi u vezu s govornom upotrebom, na koji problem su već naišli Hobbes, Berkeley, Lambert, Burke i Stewart, a koji će biti od odlučujućeg značenja za lingvistiku, naročito nakon druge Wittgensteinove faze te, posebno, za semantičku pragmatiku i logičku lingvistiku. U Botturinim analizama riječi u rečenici posebno mjesto je zauzelo ime, na koji na-

⁷ Rosiello o vezi iluminizma i neoiluminizma piše na takav način, cfr. op. cit., str. 6 i 208, 210. O Humboldtu cfr. L. Brown, *Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, Hague 1967, str. 12—13, 17.

⁸ H. Brinkmann, *Kritische Sprachanalyse im Lichte der Zeichentheorie*, »Wirkendes Wort«, 5/1975, Düsseldorf, str. 300, te S. Land, *From Signs to Propositions, the Concept of Form in Eighteenth-century, Semantic Theory*, London 1974, str. 183, 74.

⁹ Cfr. »Semantička teorija Zadrana P. Botture«, op. cit., str. 58—59.

čin se i on uklapa u već prilično dug i bogat historijat problematike interpretacije imena od daljih i neposrednih prethodnika, kao što su Locke, Hobbes, Beauzée, Stewart i Smith, do suvremenih polemika u sklopu metalogike, posebno teorije referencije. Svoj formalni pristup jeziku Bottura vodi, najsljednije Hobbesu, konstataciji da se daje »svo tkivo ljudskog jezika reducirati na imena i glagol biti« (*Ideologia*, st. 100). Kako je po njegovu mišljenju upravo u tome sadržan filozofski temelj gramatike, to se njegov pothvat u osnovi daje definirati kao plediranje za transformacijsku metodu koja se mora razlikovati od one metode koju Chomsky pripisuje Arnauldou kao preteči njegove vlastite metode.¹⁰ Za razliku od Chomskog, redukcija jezičke na logičku formu koju traži Bottura nema za model matematičku logiku. Dok su neki Botturini prethodnici, kao npr. Leibniz, Lambert i naročito Condillac, algebarski račun smatrali pogodnim za racionalnu shemu prirodnih jezika, Bottura je do nje došao tražeći autohtonu jezičku formu, analogno njegovom suvremeniku Lordu Monboddou. Isto kao on, Bottura je preko principa analogije ustanovio glavne kriterije utvrđivanja jezičke forme: kompoziciju, derivaciju i infleksiju. Inače se pripisivalo autorstvo tih kriterija Schlegelu, no S. Land je pokazao da ih je Monboddou prvi iznio između 1773. i 1792, a da ih je Schlegel otkrio vjerno slijedeći Smitha i Jonesa.¹¹ Bottura nikoga od njih ne spominje, a najvjerojatnije nije nijednoga ni kradomice parafrazirao, jer ih jednostavno nije ni poznavao. Moguće je da je poznavao istu literaturu koju su koristili Monboddou i Schlegel, te je samostalno, kao i oni, došao do sličnih zaključaka. Takva pretpostavka je vjerojatna ako se uzme u obzir da je u ono doba ažurno poznavanje suvremene literature bilo nemoguće, a već veliko priznanje zaslužuje poznavanje literature iz neposredne prošlosti. (Dalmacija je bila teško prohodna, a austrijski Lloyd je otvorio brodsku liniju 1837.) U prilog tezi o originalnosti Botturinog mišljenja naročito ide njegova sklonost da svoje argumentacije ilustrira s primjerima, što je bilo svojstveno znatno kasnijim istraživačima jezika. Ako se napravi paralela sa Schlegelom, kao Botturinim suvremenikom, onda se može reći da u svojim razmatranjima infleksije jezika Bottura nije nimalo za njim zaostajao, a posebno treba istaći njegov izraz »supstituend« i danas važnu lingvističku kategoriju u strukturalnoj lingvistici (Bloomfield),

¹⁰ N. Chomsky, *Filosofia del linguaggio*, vol. 3, Torino, 1969, str. 73.

¹¹ Odnosi se na Monboddouovo djelo *Of the Origin and Progress of Language*, prema S. Land, op. cit., str. 109. Landova argumentacija se zasniva na Aarslegovom otkriću veze Schlegela i Jonesa i Eichnerovoj knjizi *Friedrich Schlegel*, New York 1970; cfr. S. Land, op. cit. str. 105—106, kao i o Jonesu str. 102—103.

te interpretaciju jezičnog znaka kao akustičke slike na njemu svojstven način, a prije Humboldta i De Saussurea.¹²

Može se reći da je Bottura došao do svoje koncepcije jezičke forme i formativnog karaktera jezika afirmirajući princip analogije u duhu onog fonetičkog zakona koji će otkriti tek leipciška neogramatička škola,¹³ a da je mimoišao u svojim razmatranjima forme i materije jezika pojam sintetičkog aktivteta, glavni nosilac kasnije nastale Humboldtove koncepcije transcendentalne forme jezika.¹⁴ Prenoseći daleko eksplicitnije od Humboldtove škole tradiciju iluminističkog empirizma, Bottura je bio blizak tipičnim karakteristikama istraživačke metode lingvistike u rađanju (Schleicher, 1848) te je tako unaprijed potvrdio neke iluminističke teze samo implicitne romantizmu, dok je nedvojbeno jasno eskivirao unaprijed tipične romantičke stavove.

Svojim anticipacijama nekih ključnih mjesta u strukturalnoj lingvistici i osjećajem za jednu neortodoksnu formalizaciju jezičke teorije, Bottura je već tada najavio prijeko potrebnu povezanost osnovnih rezultata opće lingvistike 18. st. i tehničkih obrada empirijskih generalizacija 19. st., zadatak koji nije još ispunila ni suvremena lingvistika ni logička lingvistika. Ako su tek strukturalni lingvisti, po riječima Rosiella,¹⁵ vratili istraživanje na početni stadij takvog povezivanja, kompromitiran kritikom neogramatičkog pojma uniformnosti od strane historicista (Schuchardt, Croce, Vossler), onda je Bottura upravo u pravi čas i već sto godina prije inaugurirao takvu povezanost.

Usmjerimo li pažnju na semantičku teoriju kojoj se najviše priklanjalo u doba Botturinih analiza, onda bi to bio tzv. reprezentacijski model, tradicijski vezan po Landovoj argumentaciji,¹⁶ uz Wilkinsa i Lockeja, a može se dodati i Leibniza, Descartesa i Lamberta. To je semantička teorija koja se uz genetičku teoriju Smitha i etimološke hipoteze De Brossesa, De Gébélina i Tookeya uobličila u atomističko-kvantitativnu seman-

¹² Bloomfield naziva *Substitute*, cfr. V. Lo Cascio, *Sostituenti e sintagmi verbali*, Groningen 1969. str. 26.

¹³ L. Rosiello kaže da je Schleicher uveo pojam fonetičkog zakona, a kasnije, u drugoj polovici 10. st. kod neogramatičara poprima još više relativiziran, empiristički karakter (op. cit., str. 32, 190, 192). I. Pasquinelli u tom smislu pripisuje neogramatičarima značajnu ulogu u empirističkom zaokretu od pojma nužnog zakona; cfr. A. Pasquinelli, *Linguaggio, scienza e filosofia*, Bologna 1961. str. 155, 159—161.

¹⁴ Cfr. *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, op. cit., str. 66—67.

¹⁵ L. Rosiello, op. cit., str. 200—201.

¹⁶ S. Land, op. cit., Predgovor, str. VI, str. 111.

tičku koncepciju, a čija se kriza mogla nazrijevati od kritika Lockeove teorije ideja u 18. st. Smatra se da je D. Stewart (1753—1828) svojom kritikom Lockeova inicirao novu semantičku teoriju, ali uz teške napore i po vlastitom uvjerenju misleći da zapravo nastavlja Lockeova. Po obrazlaganju S. Landa (str. 111) u Stewartovo vrijeme reprezentacijski model je bio opće prihvaćen, što se moglo zaključiti po usvajanju Condillacovog tumačenja jezika kao analitičkog sistema, analognog »jeziku« matematike. Stewart kritizira redukciju umovanja na neku vrstu mehaničkih algebarskih operacija koje spominje Condillac, kao i njegovo odvajanje mentalne komponente od semantičkog modela, te se zalaže za razlikovanje matematike i ostalih znanosti, za razlikovanje matematičkih od tzv. jezičkih istina. On prigovara Condillacu što je umijeće umovanja kompletno polstovetilo s dobro aranžiranim jezikom, tj. formalnim sistemom i tako se založio za pojam jezičkog računa.¹⁷

Bottura također kritizira Condillaca, a u svojoj *Logici* (1833) i Stewarta,¹⁸ međutim, potonjeg u drugom kontekstu. Nigdje ne možemo naći podataka da se Bottura za svoja gledišta smatra dužnikom bilo kojemu od njih. Bottura kritizira redukciju cijele logike na »vještinu računanja«, na »račun«,¹⁹ a samom definicijom logike on je određenije od Stewarta ukomponirao mentalnu komponentu u semantičku teoriju, jer je kao »teorijsko-praktična disciplina« »logika vještina ljudskog uma i govora«. ²⁰ Umijeće umovanja kao dobro aranžirani jezik on nije kao Condillac sveo na mehaničku operaciju, jer su mentalna i jezička komponenta dvije vještine koje treba usvojiti u teorijskom i praktičnom smislu: 1) vještinu umovanja kojom se usvaja »logička istina« u smislu formalnog ovladavanja i primjene intelektualnih procesa; 2) vještinu govorenja, kako bi se drugima saopćila logička istina.²¹ Drugi je zadatak logike, koji se odnosi na jezik u teorijskom smislu, poučavanje prenošenja logičke istine kao slaganja naših riječi i »propozicija« s objektima na koje se odnose.²² Bottura pri tome nije mislio, kao Stewart, da nastavlja na Lockeove teze,²³ iako je očigledno da je poznavao baš III Lockeovu knjigu, što proizlazi iz njegovih

¹⁷ Cfr. *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, op. cit., str. 63, osobito bilješka 36; također S. Land op. cit., str. 112—113 i 118.

¹⁸ P. Bottura, *Logica*, Venezia 1833, str. 206. Vrlo oštro se distancirao od Condillaca posebno, usp. P. Bottura »Filosofia« *Gazzetta di Zara*, 1834, br. 39, str. 156.

¹⁹ *Ib.*, str. 6. P. Bottura, *Della Logica*, Venezia 1844, str. 4.

²⁰ P. Bottura, *Logica*, op. cit., str. 7. P. Bottura, *Della Logica*, op. cit., str. 10

²¹ P. Bottura, *Logica*, op. cit., str. 28, 29—30.

²² *Ib.*, str. 31.

²³ Cfr. *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, op. cit., str. 59.

eksplicitnih stavova,²⁴ iz njegove terminologije i nekih osnovnih pojmova koje je upotrebljavao, kao npr. riječi su znakovi ideja, značenje je prvobitno i drugostepeno.

Najprije sumirajmo osnovne Lockeove semantičke teze koje su bile bazom za reprezentacijsku semantičku teoriju:

1) Riječi kao znakovi ideja postojeće u duhu govornika, također su i znakovi ideja koje postoje u duhu drugih ljudi s kojima se razgovara. Bez aktualne ideje nema ni značenja;

2) Značenje riječi je produkt akcije govornika (tj. upotrebe riječi), a ne značenja riječi;

3) Upotreba riječi nije prirodan proces nego arbitraran.²⁵

To gledište rigorozno se može ocijeniti na ovaj način: dokle god su u jeziku riječi sukcesija znakova koja označava sukcesiju ideja, one nemaju značenjsku formalnu relaciju.²⁶ Naročito je oštra kritika u vezi Lockeove tzv. privatizacije jezika. W. P. Alston u tom smislu osporava tumačenje značenja riječi kao funkciju privatnog iskustva.²⁷

Kada Bottura definira riječ, onda ponavlja Lockeovu misao o riječi kao znaku »ideje koja se nalazi u duhu onoga koji govori«. ²⁸ Očito da je Bottura riječ, poput Locke, vezao uz iskustvo govornika, ali je nastojao da ono ne bude tumačeno kao privatno iskustvo, jer rezultira da je neki aspekt signifikacijskog procesa dan po govorniku, a ne po već prethodno postavljenoj koneksiji znaka i objekta,²⁹ nezavisnoj od same govornikove upotrebe znaka. To tumačenje, s jedne strane, može se interpretirati kao nastavak Baconovog tretiranja znakova kao sredstva komunikacije,³⁰ a s druge strane, može se smatrati vrlo modernim stavom, čak i pomodnim, kakav je postao od Wittgensteina iz njegove tzv. druge faze.³¹ Zato Bottura može reći, sasvim konzekventno za njega, a u suprotnosti s Lockeom, da se govorom komuniciraju znakovi, a ne ideje (*Ideologia*, 96), jer riječi samo označavaju misli i vijesti su ideja. Na pitanje čije su misli označene upotrijebljenim riječima, Bottura od-

²⁴ Ne spominjući Locke eksplicitno, Bottura mu povlađuje riječima, ispravno je »da iza traktata o idejama slijedi objašnjenje njihova načina komuniciranja ili o riječima«, *Ideologia*, op. cit., str. 79.

²⁵ Cfr. *Semantička teorija Zadržanina P. Botture*, op. cit., str. 55.

²⁶ S. Land, op. cit., str. 19.

²⁷ W. P. Alston, *Philosophy of Language*, Prentice-Hall 1964, str. 22—25.

²⁸ B. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 81.

²⁹ Cfr. *Semantička teorija Zadržanina P. Botture*, op. cit., str. 53.

³⁰ Tako tumači F. Bacona H. Brinkmann, op. cit., str. 299. Bottura iznosi pozitivno mišljenje o Baconu kao i o Vicou i Galileju koje je slijedio, cfr. P. Bottura, *Filosofia*, »Gazzetta di Zara«, 1834, br. 29. str. 116.

³¹ J. Bogen, *Wittgenstein's Philosophy of Language*, London 1972, str. 91.

govara da je to evidentno po prirodi samoga jezika onoga koji govoreći ili pišući upotrebljava ideje označene riječima (ib., str. 94). U tom smislu on ističe da se u razmatranjima riječi po njihovoj materiji, zapravo misli na pojedini jezik u kojemu se riječi upotrebljavaju, tj. u »grčkom, latinskom ili talijanskom«. ³² Po njemu, upotreba riječi govornikovo je referiranje ideje na objekt. ³³ No, kako on tvrdi da se riječima izražava apstraktni ili osjetilni objekt (*Ideaolgia*, str. 90), onda se na njega ne bi mogla odnositi, kao na Lockeja, objeckija da takva koncepcija tvrdi kako se riječi referiraju isključivo na naše ideje. ³⁴ Bottura pokušava da to objasni ovim riječima: znak je osjetilni objekt i njegova ideja izaziva ideju neke stvari koja je od njega različita (ib., str. 81). Samo po tom gledištu Botturu se može uvrstiti u onaj lanac tumača pojma indeksa koji po Brinkmannu ide od Lamberta, preko S. Ch. Peircea i Morrisa, do U. Eca. ³⁵ Osim toga, Bottura znaku-riječi pripisuje svojstvo da najprije designira ideju koja je dodatak riječi na taj način što tu ideju riječ treba da znači (*Ideologia*, str. 88), a zatim ta riječ designira ideju (ili pojam) *neke stvari* i nju govornik upotrebljava da bi se idejom referirao na objekt. Rečeno riječima M. Bungea, ³⁶ Bottura shvaća signifikaciju znakova kao kompoziciju designacije i značenja, a značenje kao »ni više ni manje do smisla zajedno s referencijom« (ib., str. 42). Kada se Bottura bavi pobliže problematikom referencije, on najprije polazi od Lockeove distinkcije, no ipak omogućuje i drukčije usporedbe. Naime, preuzevši Lockeovu podjelu značenja na prvobitno i drugostepeno, on drugostepeno značenje poistovećuje s referencijom. ³⁷ Kao što je E. Burke imao osjećaj semantičke razlike između učinka riječi i njegovog referenta, ³⁸ tako i Bottura spominjući tzv. »pozitivne riječi« smatra da se one referiraju na postojeće objekte (*Ideologia*, str. 112). Dakako da se u tom pogledu za ovo Botturino gledište ne bi mogao dati isti sud koji daje Land o Lockeovom: Locke ne tvrdi, kao Wittgenstein u svojoj prvoj fazi, da signifikacija znaka ovisi od postojanja njegovog referenta (3.203). Međutim, Bottura spominje i tzv. »ne-

³² P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 109.

³³ Ib., str. 93—94.

³⁴ Cfr. S. Land, op. cit., str. 13. Land spominje da je u Lockeja prisutna konfuzija, dok Kretzmann smatra da treća Lockeova knjiga ipak dopušta distinkciju između onoga što riječ označava (ideju) i na što se referira (na objekt ideje), op. cit., str. 11—12. Bottura je napravio distinkciju deklarativno.

³⁵ H. Brinkmann, op. cit., str. 301.

³⁶ M. Bunge, *Treatise on Basic Philosophy*, vol. 2, Dordrecht 1974, str. 45.

³⁷ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 93, 111.

³⁸ S. Land, op. cit., str. 40—41.

gativne riječi« koje se odnose na nepostojeće objekte, otkrivajući svoj smisao za problematiku negativnih egzistencijala koji su prešli okvire problematike referencije i od vremena Meinonga postali ključnim problemom odnosa referencije i značenja u sklopu semantike. Svakako možemo reći da je moguće naći sličnost između spomenutog Wittgensteinovog stava u *Tractatusu* i Botturinog stava o referenciji u smislu, kako kaže Bogen, korelacije znaka i objekta kao njihove asocijacije, što je Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima* napustio u skladu s napuštanjem teorije slike.³⁹ Bottura je sklon tome da koneksiju znaka i objekta shvati na isti način kao jednoznačnu konstantnu relaciju,⁴⁰ no ipak ne možemo njegovu semantičku koncepciju smatrati bez ostatka atomističkom slikovnom teorijom. Problematika referencije i kod Botture najjasnije se razvija u vezi tumačenja imena.⁴¹ Bottura izričito kaže da sve što postoji, postoji samo pojedinačno, a sve specifično i pojedinačno obuhvaćamo jednim imenom: koncentraciju svojstava u jednu klasu »markiram« imenom i kolekciju atributa zaustavljamo imenom.⁴² Opća imena su opći pojmovi i ona se primjenjuju na predmete iste vrste (ib., 208). U *Logica* (str. 218) Bottura spominje i vlastita imena, navodeći da i opća imena mogu biti takva. Ipak ne rezultira da je iskaz puka kolekcija imena, premda Bottura kaže da je u izrazu svakog suda ime ono koje izražava subjekt, te da je ime ono koje »denotira« modus subjekta, dok glagol biti izražava egzistenciju traženog odnosa.⁴³ Zato on ističe potrebnost *metode* kojom se ujedinjuju i vezuju što veći broj odgovarajućih atributa jednim imenom (str. 52—53), da bi se izvršilo imenovanje (ib., 208). Moglo bi se reći da je Bottura tumačio ulogu imena na način središnjih verzija između linije J. St. Mill, Russell, rani Wittgenstein, sve do Vendlera i Ziffa te linije od Fregea, preko A. Churcha, Carnapa i kasnog

³⁹ J. Bogen, op. cit., str. 92. Bogen kaže da se interpretaciji gole koneksije znaka i objekta kao jednostavne korelacije ili asocijacije opire u *Filozofskim istraživanjima*. No, usporediti s bilješkom 61.

⁴⁰ Cfr. *Semantička teorija Zadrantina P. Botture*, op. cit., str. 55.

⁴¹ Ib., str. 60—61. Uz navedeno treba dodati da je takav pokušaj adekvatne interpretacije imena u Botture interesantan pothvat, posebno ako se uzme u obzir dosta nedavna tvrdnja Churcha da do sada nema opće priznate teorije imena; cfr. A. Church, *Introduction to Mathematical Logic*, I (1956), u ruskom prijevodu: *Vvedenje v matematičeskiju logiku*, 1960, str. 17.

⁴² P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 45, 53, 58. Da postoji samo pojedinačno, a znak je sredstvo za mišljenje čija je odlika da može ponoviti i iskazati nemoguće, to je još Lambert tvrdio u svojoj *Semiotici*, par. 12 i 17. Cfr. također bilješku 65. No ne slaže se sa Condillacom da su opće ideje imena; P. B., *Filosofia*, »Gazzetta di Zara«, 1834, br. 39, str. 156.

⁴³ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 100—101.

Wittgensteina.⁴⁴ On je pokazivao naklonost tome da Wittgensteinski, kao u *Tractatusu*, postupak s imenima dovede u vezu s određenom metodom koju je Wittgenstein nazvao projektivna metoda i koje se nije odrekao, kako kaže Bogen, niti kasnije,⁴⁵ premda je dodao da za vlastito ime treba i opis, što opravdano S. Kripke smatra »modifikacijom Russellove teorije opisa«.⁴⁶ Bottura je pokazao da referentna upotreba imena pretpostavlja znanje atributa, što se sasvim lijepo slaže s definiranjem principa identifikacije čiji je autor Searle: referencija koja se postiže imenom subjekta jest identifikacija via predikacija koja određuje sadržaj primijenjen na referirani objekt.⁴⁷ Kako Bottura ističe znanje imena da bi se referiralo, to se njegovo tumačenje referencije prilično približava onome što je Dummett nazvao teorija smisla vlastitog imena.⁴⁸ Tako se kod njega pojavljuje i drugi aspekt problematike značenja — smisao.

Govoreći o prvostepenom značenju ili smislu Botturin se tekst često spotiče oko danas toliko važnog pitanja za tu pro-

⁴⁴ Potrebno je navesti i kratki historijat tumačenja imena nakon Botture. Ono proizlazi iz drugačijeg stava prema odnosu iskaz-propozicija; cfr. bilješka 49. J. St. Mill je bio onaj koji je u suvremenom smislu otvorio problem imena svojom tvrdnjom da ime ima denotaciju, a ne i konotaciju. S druge strane ga je potaknuo G. Frege tvrdeći da se ime denotacijom referira na predmet koji je njegov nominatum, te da ima i smisao koji može biti u običnom jeziku fluktualan, no što treba izbjeći u demonstrativnim znanostima i u savršenom jeziku; cfr. G. Frege, *On Sense and Nominatum* u H. Feigl-Sellars, *Readings in Philosophical Analysis*, 1949, str. 86. Russell je mislio da se fluktualnost izbjegava zahtjevom rigidnog referenta, što je mislio postići svojom teorijom određenog opisa ispunjenjem potpuno primjerene denotacije; cfr. *On Denoting*. S. Kripke naziva Fregeovo i Russellovo gledište, kao i njihove verzije, »supstantivnom teorijom« referencije imena; cfr. S. Kripke, *Naming and Necessity* u D. Davidson-Harman, *Semantics of Natural Language*, Dordrecht 1972², str. 343. No, ipak je bolje Fregeovu i Russellovu koncepciju smatrati različitim, jer dok Russell ne misli da imena imaju smisla (kao i Wittgenstein u *Tractatusu*, 3.3), dotle Frege to izričito tvrdi. Dakle, moglo bi se reći da postoji pravac J. St. Mill, Russell, rani Wittgenstein, te i neki u novije vrijeme, kao npr. Vendler (cfr. Z. Vendler, *Singular Terms*, u Jakobovits-Steinberg, *Semantics*, Cambridge 1871. 117) i Ziff (cfr. S. Kripke, op. cit., str. 259.). Zatim postoji drugi pravac koji počinje od Fregea, nastavlja se s A. Churchom, R. Carnapom, kasnijim Wittgensteinom i sl. pripisujući imenu smisao. Postoji i kompromis između Milla i Fregea, kako sam J. Searle kaže za svoju interpretaciju; cfr. J. Searle, *Speech Acts*, Cambridge 1974⁵ (1969), str. 174. Vidi i bilješku 49.

⁴⁵ J. Bogen, op. cit., str. 90, 179.

⁴⁶ To kaže za Kripkea M. Dummett, *What is a Theory of Meaning; Mind and Language*, Oxford, 1975, str. 135.

⁴⁷ J. Searle, op. cit., str. 119.

⁴⁸ M. Dummett, op. cit., str. 123, 111. Vidjeti u Botture o znanju i vjerovanju kao pretpostavkama; cfr. *Ideologia*, op. cit., str. 69—70; 41, 66.

blematiku — odnos iskaza i propozicije, koji pogoduje oprečnim tumačenjima.⁴⁹

U Condillacu, Smithu, Monboddo, te naročito Stewartu, sve je jasnije uvjerenje da se semantičko pitanje ne rješava u vidu sume pojedinačnih riječi koje imaju svoje gotovo značenje,⁵⁰ nego je značenje produkt kombinacije riječi u propoziciji. Nastavljajući na navedene naznake u vezi s Botturinim tekstovima u tom pravcu,⁵¹ možemo odmah reći da je on nastojao iskazati kompozicijski karakter propozicije prije svega tretirajući je kao sadržaj, odnosno, misao, tj. designatum deklarativnog iskaza, nezavisan od pojedinačnih ekspresija unutar nje, što se sasvim dobro nastavlja na Monboddoov početnički pojam propozicijskog jedinstva, prethodi Bolzanu (1837) i daljem razvoju od Fregea (1892) do Churcha (1956) i najnovijih, G. von Wrighta, Bungea i mnogih drugih.⁵² Buttura i za izraze, kao što su »mračno tijelo«, »ljudska duša« kaže da nisu riječi nego propozicije (*la proposizione*).⁵³ U djelu *Logica* opširno piše o svojem shvaćanju jednakosti propozicije i misli, dodajući da je i nekompletna jednakost konstruktivna, jer potiče također na nova znanja, naročito na području »humanih disciplina«. ⁵⁴ Njegovo »vezivanje« propozicija (ib., str. 214) izgleda da se može shvatiti na Hobbesov način kao upotreba jezika u smislu transfera misli u govor, prevođenja mentalnog diskursa u verbalni govor. U prvi čas bi se moglo prosuditi da tu ipak ima nekih elemenata shvaćanja propozicije kao verbalnog izraza mentalnog akta, osobito što um u odnosu na riječi ima zadatak interpretiranja ideja.⁵⁵ Bottura je ideju tretirao kao misao, razumijevanje, namjeru i kao simbol, obuhvaćajući ih sinonimno izrazima značenje ili smisao (il

⁴⁹ Propoziciju se tumačilo kao deklarativni iskaz, tj. verbalni izraz mentalnog akta (Aristotel, Ockham, Descartesov pojam suda i Russell) i nazovimo to russellovskom linijom. Propoziciju se tumačilo i kao ono što je deklarirano, tj. dezinirano takvim iskazom (stoički pojam aksioma, Hobbes, Bolzano, Meinong i Frege oko kojeg se razvila rasprava s pokušajima eliminacije njegovog pojma smisla, kao Wittgensteina na jedan način i reduciranjem značenja na smisao kao u Ayera i Quinea, dok su vjerniji ostali Carnap i Church) i nazovimo to Fregeovim rješenjem.

⁵⁰ S. Land, op. cit., str. 124.

⁵¹ Cfr. *Semantička teorija Zdranina P. Botture*, op. cit., str. 59.

⁵² A. Church, *Propositions and Sentences; The Problem of Universals*, 1956, str. 3—11; G. von Wright, *Norma and Action*, London 1971² (1963), str. 22—25; Ch. Landesman, *Discourse and Its Presuppositions*, London 1972, str. 8; M. Bunge, op. cit., str. 17.

⁵³ P. Buttura, *Ideologia*, op. cit., str. 111.

⁵⁴ P. Buttura, *Logica*, op. cit., str. 173—175; 177.

⁵⁵ Da je i tako ne bismo mogli Botturi mnogo prigovoriti, jer i za ranog Wittgensteina Bogen tvrdi isto napominjući da se Wittgenstein u prijelaznom razdoblju (Blue book) suprotstavio svojoj ranijoj sklonosti da kazivanje, značenje i razumijevanje tretira kao mentalne akte, cfr. J. Bogen, op. cit., str. 175—176.

senso). Kada zagovara potrebu interpretiranja riječi, Bottura ističe da je to radi poznavanja smisla,⁵⁶ što je izrazito suprotno Lockeu. Ideju tumači kao intenciju, svrhu pri interpretaciji talijanskih sinonima *amo* (volim) i *diligo* (imam rado), za koje on tvrdi da se samo čini kako im odgovara jednaka ideja. On objašnjava da prva riječ označava naklonjenost prema nekom objektu, a druga već pokazuje izbor u odnosu na druge objekte (ib., str. 74). Pri tumačenju nastanka padeža osobito je vidljiva prisutnost pojma intencionalnosti: oni su nastali zato što je »diskurs« upravljen ciljem na koji se usmjerila akcija izražena glagolom, odnosno, imenom (ib., str. 104—105). Važno je podsjetiti da Landesman baš takvo tumačenje naziva intencionalnim značenjem koje je ono što tvrdnja kazuje (statement-meaning) za razliku od konvencionalnog značenja (sentence-meaning). Pri tom je od osobite važnosti Landesmanovo mišljenje da takvu vlastitu koncepciju značenja on duguje Hobbesu!⁵⁷ To će reći da je Bottura taj aspekt u svojem tumačenju značenja razvio nastavljajući Hobbesa, a ne Lockeja, što je bilo vrlo originalno u tadašnje vrijeme, a danas još uvijek aktualno, jer se takvim pojmom smisla približava tzv. intencionalnom značenju ili teoriji razumijevanja, po M. Dummettu.⁵⁸ Najvjerojatnije je to pravi razlog što je Bottura dosta često koristio zamjenično izraze smisao, ideju i značenje: »ideja ili značenje«, te smisao.⁵⁹ Ne treba pomisliti da je razlog tome konfuzija i neadekvatnost stava — Wittgenstein je u *Tractatusu* također sinonimno upotrebljavao termine značenje i smisao, kaže J. Bogen.⁶⁰ No, bolje bi bilo reći da je Wittgenstein o smislu govorio na takav način kako je Bottura pisao o svojem pojmu smisla koji je identificirao s pojmom značenja, tretirajući ga u užem opsegu, tj. kao prvostepešno značenje. Naime, Wittgenstein je eksplicitno pisao o smislu u *Tractatusu* (3.3), naročito kada ga identificira s izrazom, simbolom, povezano s njegovom teorijom o logičkoj slici kao modelirajućoj projekciji mogućeg svijeta.⁶¹ Stoga se ne bi moglo prihvatiti Bogenovo tvrđenje da je Wittgenstein u *Tractatusu* morao uvesti teoriju slike zbog nedosljednog interpretiranja Fregea, što je morao ispraviti u *Blue book* i u *Zettelu* uvođenjem pojma simbola kao fundamentalnog za smisao.⁶² Ako je po Lan-

⁵⁶ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 70, 98.

⁵⁷ Ch. Landesman, op. cit., str. 86, 83.

⁵⁸ M. Dummett, op. cit., str. 101.

⁵⁹ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 98, 109; 110, 112.

⁶⁰ J. Bogen, op. cit., str. 57. No, bolje bi bilo reći da je Wittgenstein identificirao smisao sa Fregeovim pojmom značenja ponekada u *Tractatusu*, ali ne uvijek. Smisao je tumačio i drugačije.

⁶¹ L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Sarajevo 1960; vidjeti str. 47—52; 3.31, 4.064, 4.063, 4.031, 5.525, 4.03, 3.11, 3.144, 2.014, 2.0122, 2.0121, 3.02, 4.031, 4.01.

⁶² J. Bogen, op. cit., str. 33.

du staru slikovnu semantičku teoriju zamijenila nova, tzv. kontekstualna teorija značenja, čiji je anticipator Stewart, a baš Wittgenstein druge faze autohtoni nastavljač i suvremeni utemeljitelj,⁶³ i ako rezultira da ni Wittgenstein prve faze nije sasvim stran takvim promjenama, onda to isto važi za Botturu ukoliko nađemo sličnost s ranim Wittgensteinom.

Bottura iznosi da izjaviti propoziciju znači podrediti individue klasi ili klasu drugoj klasi, da se bez ideje klase ne mogu »vezati« propozicije te da je identitet propozicija i riječi ekspresija propozicije, što je analogno *Tractatusu*,⁶⁴ a pretpostavlja podrazumijevanje smisla kao simbola ili *icona*.⁶⁵ U Botture se takva misao razvija u vezi tumačenja ideje kao vijesti koja se komunicira, temeljeći se na uvodnoj napomeni o idejama, da njega ne interesiraju ideje kao slike nego s logičkim značenjem što mu omogućuje da ih povezuje i s modelima kao poljem simbola.⁶⁶ Ideja-icon-model je u najužoj vezi s pojmom konvencionalnosti i kod Botture, kao što to sugerira empiristička tradicija koja se prenosi do najnovijih dana, sve do (kao što kaže Rosiello) De Saussurea, koji nije izmislio princip arbitrarnosti znaka.⁶⁷ Bottura smatra da je govorni znak umjetni znak koji označava predmet ne po prirodnom zakonu, nego po »ljudskoj volji i dogovoru«,⁶⁸ u prilog čega ide činjenica postojanja različitih jezika,

⁶³ S. Land, op. cit., str. 124. (Ostavimo po strani da li je Wittgenstein u svojoj drugoj fazi bio konzekventniji; cfr. H. Festini: *Instrumentalistička teorija o jeziku i Karl Marx*, »Radovi«, 11, (1972/1973), sv. 11, str. 230—231.

⁶⁴ Usporediti P. Bottura, *Logica*, op. cit., str. 215, *Ideologia*, op. cit., str. 175 sa 3.311 i sa završnim dijelom 3.31 u *Tractatusu*.

⁶⁵ H. Brinkmann pokazuje da od Lamberta datira tretiranje simbola kao sredstva za mišljenje po kojem je simboličko mišljenje uzajamni odnos između riječi kao znakova i misli što omogućuje uvođenje različitosti, pa i nemogućeg. Ch. S. Peirce je simbol nazvao *icon*, što znači da je simbol reprezentant čiji je reprezentativni karakter u tome što je on pravilo koje određuje svojeg interpretanta (*Collected Papers*, 1932, str. 292, prema H. Brinkmannu, op. cit., str. 296—297). Brinkmann smatra da se takav pojam u punoj mjeri razvio kod Bühlera kao znak reda, vjeran relaciji, ali ne u smislu odnosa *Bild* i *Abbild*, nego je vjeran relaciji u smislu »polja simbola«; cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 297. Valja dodati da i Wittgenstein u *Tractatusu* simbol tretira kao *icon*, a pojam modela prelazni je oblik za polje simbola; cfr. bilješku 61, zatim 3.315, što proizlazi iz 3.3 i naročito početnog dijela 3.31.

⁶⁶ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 97—98, 15, 56. Naročito ideju-*icon* u smislu »polja simbola« Bottura intuirala kada za nju kao isti znak kaže da nije jednaka po ekstenzitetu, ni po kvaliteti niti po relaciji; ib., str. 94—95.

⁶⁷ Cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 37. Znak kao arbitraran tretirali su Locke, Hobbes, pa i Leibniz, nastavljaju enciklopedisti, posebno Condillac; cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 202 i S. Land, op. cit., str. 7—8. Ch. Landesman kaže da *sentence-meaning* predstavlja rezultat leksičkih i sintaktičkih konvencija, op. cit., str. 78.

⁶⁸ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 83.

iako su »objekti na koje se odnose isti« (ib., str. 89). Npr., za čovjeka Grk kaže »anthropos«, Hebrej »adam«, a Latin »homo« (ib., str. 90), kao što iste riječi označavaju različite objekte — »bon« u Poljaka znači 'bog', u hebrejskom 'sin', u talijanskom 'priyatnost' (ib., str. 90). Znakovi su nastali arbitrarno, ponekad i razumnim arbitriranjem, kao u slučaju zvukovne imitacije prirode, a njihova konvencionalna upotreba razumni je dogovor o prihvaćanju određenih znakova ili o izmjeni i uvođenju novih, bez čega se ljudi ne bi mogli međusobno razumjeti, a svrha jezika je upravo razumijevanje.⁶⁹ Analogno Du Marsaisu, Bottura misli da konvencionalne znakove biramo pomoću indukcije⁷⁰ koju je izričito spominjao Botturin znanac Stewart, držeći da se indukciju ne može zamijeniti pravilima jezika, nego je to jedna vrsta, kako interpretira Land — definiranja kroz kontekst.⁷¹ Prema Botturi promatranje zakona ljudskog govora ili pisma ima karakteristike induktivnog postupka — najprije se otkriva objekt, zatim se promatranjem formiraju ideje, a onda se nalazi znak, tj. riječ — indukcija je voditelj u pronalaženju konvencionalnih znakova.⁷² Međutim, Bottura govori i o dedukciji, jer nakon »prikaza prirode i vrste riječi proizlazi da im treba deducirati zakone« (ib., str. 115). Stoga »filozofski temelji gramatike« kao »apsolutno potrebni jezik«, nepotreban za govorenje i pisanje, ali potreban »ako se hoće razumjeti i prosuditi ljudski jezik« (ib., str. 103—104), otkrivaju da se jezik kao predmet istraživanja ispituje, rečeno modernom terminologijom filozofije znanosti, kao i lingvistike,⁷³ hipotetičko-deduktivnom metodom. U odnosu na problematiku lingvistike nešto slično je pokušao naznačiti Beauzée diferenciranjem posebne i opće gramatike, a što je po mišljenju Rosiella sproveo tek strukturalizam (Trubetzkij).⁷⁴ Možda bi se moglo reći da je Bottura bio nadomak pristupu fenomenu jezika kroz lingvistički model i lingvističku deskripciju, posebno se zainteresiravši za prvo, pa njegovi filozofski temelji gramatike nisu drugo do teorijski mo-

⁶⁹ Ib., str. 91—92, 93. Usporediti s Rosiellovom tezom da bez konvencionalnog kodeksa po današnjim teorijama »nema komunikacije«; op. cit., str. 35.

⁷⁰ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 18. No, ni ovaj puta ne spominje Du Marsaisa.

⁷¹ S. Land, op. cit., str. 120—121. U filozofskim spekulacijama o jeziku koje su prethodile otkriću komparativističke metode i time rođenju lingvističke znanosti, rijetko se spominjala indukcija. Bacon i Leibniz je spominju u vezi formuliranja idealnog jezika, a u 18. st. samo Stewart na navedeni način.

⁷² P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 22.

⁷³ Od Hempela do Poppera model objašnjenja znanosti je hipotetičko-deduktivni. Isto za lingvistiku tvrdi F. Liefink, cfr. F. Liefink, *Semantico-Syntax*, London, 1973, str. VI.

⁷⁴ L. Rosiello, op. cit., str. 51.

del jezika transformacije gramatičke u logičku formu,⁷⁵ koja međuovisnost jezika i misli ne oslanja na ortodoksnu matematičku logiku, kao što se mislilo od Lamberta, preko ranog Wittgensteina, sve do transformacijske gramatike autonomne sintakse. Međuovisnost jezika i misli pokušava Bottura protumačiti na ovaj način: pomoću jezika »zagospodarimo idejama i dajemo im onaj pravac koji bi nas bolje osposobio, vezujemo sudove u serije, nalazimo relaciju koja je bila sakrivena, prelazimo s poznatog na nepoznato, ujedinjujemo princip s njegovom konzekvencijom, pokazujemo razne aspekte neke ideje i slijedimo je u raznim transmutacijama, što je potrebno slijediti dok se ne stigne do porijekla, zamjenjujemo jednu ideju s mnogima, a mnoge s jednom. Jezik daje brzinu, ekstenzitet i dubinu misli. On je njezin vođa, pratilac u bilo kojoj prilici.«⁷⁶ On kreira, stvaralački oplođuje misao, jezikom se apstrahira, »jezik odvajava atribut od subjekta. Subjekt je također apstraktan, jezik ga održava distingviranim od predikata. U zaključivanju jezik održava odvojenim i distingviranim tri propozicije koje ga sačinjavaju. Jezik uvijek odvajava jednu ideju od druge« (ib., str. 195). No, da bi jezik bio »potčinjen toj dužnosti« (ib., str. 42) treba naučiti njime upravljati s pomoću logike kao »umijeća komunikacije« koja pretpostavlja »dobru usmjerenost uma« (ib., str. 9). Botturina filozofska gramatika zapravo transformaciju jezičke u logičku formu traži preko i danas modernog, a tada vrlo rijetkog razlikovanja konstrukcije (*costruzione*) i sintakse (*sintassi*).⁷⁷ U školi Port-Royala ta dva pojma su se tretirala sinonimno; Du Marsaisu se pripisuje da je »napravio tako temeljnu razliku koja dotada nikada nije bila razmatrana ni u jednom tipu gramatike«, dok Beauzée tretira konstrukciju (morfološke jezičke datosti) kao temelj za sintaksu, što je za današnje strukturaliste najvažnije.⁷⁸ Takvu distinkciju je sprovodio i Condillac, a tek je Chomsky (1965) potpuno revalorizirao Du Marsaisovu teoriju sintakse, okvalificiravši je kao anticipaciju »površinske strukture« i »dubinske strukture«, premda je sam smatrao da porijeklo njegovog pravila transformacije seže sve do škole Port-Royala, što Rosiello opravdano smatra pogrešnim mišljenjem.⁷⁹ Bottura nije prihvaćao supstancijalističko shvaćanje sintakse škole Port-Royala,⁸⁰ a jednako kao i Du Marsais (kojega nije poznao, ali je zato svakako znao Condillaca, bu-

⁷⁵ Cfr. »Semantička teorija Zadrana P. Botture«, op. cit., str. 61—62.

⁷⁶ P. Bottura, *Logica*, op. cit., str. 43.

⁷⁷ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 115.

⁷⁸ L. Rosiello, op. cit., str. 142—143, 53—54.

⁷⁹ N. Chomsky, op. cit., str. 72; također L. Rosiello, op. cit., str. 146—147.

⁸⁰ Cfr. *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, op. cit., str. 62.

dući da ga često spominje) ističe važnost razlike »između konstrukcije i sintakse«,⁸¹ konstrukciju tretira kao morfološki ne-markiran poredak riječi implicitno razlikujući jednostavnu od figurativne konstrukcije,⁸² dok sintaksu tumači kao pravila koja daju znanje odnosa što ih imaju međusobno kombinirane riječi, pa »sintaksa počiva na smislu koji se izabire u svrhu ukazivanja na znak«.⁸³ Botturina je ilustracija takvog poimanja pravila sintakse iz talijanskog jezika: valja reći »Pietro podučava Paola' (kada je Pietro učitelj), a ne može se reći: 'Paolo podučava Pietra', tj. riječ koja označava objekt akcije mora biti stavljena iza aktivnog glagola« (ib., str. 115). Parafrazirajući Landesmana navedeno bi se moglo protumačiti tako da sintaksa sadrži konvencionalno značenje koje je rezultat selekcije po onome koji upotrebljava jezik izražavajući svoje ciljeve u komunikaciji,⁸⁴ a da riječi poprimaju konvencionalno značenje kroz asocijaciju s mislima čije značenje nije određeno konvencijom, što odgovara njegovoj kompleksnoj teoriji značenja. Kod Botture susrećemo i slaganje kao princip sintakse koji shvaća jako slično Du Marsaisu. Prema Rosiellu, Du Marsais je slaganje tumačio na bazi odnosa determinacije i identiteta služeći se Leibnizovim principom dovoljnog razloga.⁸⁵ Bottura je determinaciju tumačio analogno kao uzročno-posljedičnu vezu između glagola i objekta, a dok je Du Marsais identitet tumačio kao slaganje broja i lica, Bottura govori o slaganju glagola s određenim padežima (ib., str. 104—105). Oboje daju slične primjere. Bottura na izvjestan način uočava i glavne morfemske skupine kada spominje riječi odnosa, objekta, modusa i suda (ib., str. 101), te uočava razliku između sintaktičkih i propozicijskih kategorija. Ako se usporedi njegovo grupiranje tih kategorija s jednim od pet ciljeva Chomskijeve teorije kompetencije, uočava se slična hijerarhijska povezanost kategorija fraze i subordinacije leksičkih kategorija.⁸⁶ Bottura iznosi da se sud sastoji od imena koje izražava predmet, od imena koje denotira način predmeta, od riječi koja indicira akciju usporedbe prostorno-vremenskog odnosa te glagola biti koji denotira akciju naše misli u smislu izražavanja postojanja tog odnosa, što podsjeća na Chomskijevu distinkciju inherentnih i relacionih kategorija.⁸⁷ Po transformacijskoj gra-

⁸¹ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 115.

⁸² Ib., str. 119.

⁸³ Ib., str. 115.

⁸⁴ Ch. Landesman, op. cit., str. 83.

⁸⁵ L. Rosiello, op. cit., str. 144.

⁸⁶ U transformacijskoj gramatici (autonomna sintaksa) sintaktičke su kategorije: ime, glagol, pridjev; propozicijske: nominalna grupa, subjekt, objekt, predikat; cfr. M. Saltarelli, *La grammatica generativa trasformazionale*, 1970, str. 99, 108, 110.

⁸⁷ Usporediti P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 100—101 sa M. Saltarelli, op. cit., str. 109.

matici rečenica uključuje nominalnu i glagolsku grupu, glagolska grupa obuhvaća glagol i nominalnu grupu, a prema Botturi glagoli uvijek izražavaju akciju koju može vršiti jedna ili više osoba što se iskazuje imenom.⁸⁸ Po transformacijskoj gramatici nominalna grupa uključuje član, ime i pridjev, po Botturi subjekt u rečenici izražavaju imena, a moduse subjekata pridjevska imena (ib., str. 105), dok se članovi ne spominju. Bottura je dubinsku strukturu dobio reduciranjem na dvije osnovne kategorije — imenicu i glagol. Po njegovu tumačenju zamjenica je riječ koja se upotrebljava umjesto imena, prijedlog izražava relaciju prostora, vremena i sredstava, pa se može reducirati na imena. Prilog je jednak imenima i prijedlozima, particip je pridjev koji ima porijeklo u glagolu, dok su veznici jednaki imenima i glagolu biti, jer ukazuju na to da jedan sud proizlazi iz drugoga, odnosno, služba im je da se izbjegne ponavljanje (ib., str. 102—103). Međutim, za razliku od Du Marsaisa, koji je smatrao da glagol ne izražava samo afirmaciju pa se ne može svesti na glagol biti,⁸⁹ Bottura sve glagole svodi na glagol biti. Doduše, on je upozorio na razliku između afirmativnih i negativnih sudova, ali kaže da negaciju ne treba tretirati kao novu riječ. Bilo bi dobro, dodaje, kada bi se mogao naći glagol koji bi izrazio razjedinjenje, kao što postoji glagol za sjednjenje, kao što je glagol biti (ib., str. 101—102). Ako potražimo što se o tome danas misli, onda nije na odmet spomenuti Benvenisteovu misao: glagol biti nije glagol nego predikativni odnos.⁹⁰ U stvari i Bottura kaže da glagoli izražavaju jedan aktivan odnos, ali prema zadatku koji si je on postavio, redukcijom glagola na glagol biti on je dobio dvije glavne kategorije dubinske strukture, što je omogućavalo u formalnom pogledu strogu soluciju u konstruiranju jezičkog eksplanatornog modela. Premda je po svojim strukturalnim opisima rečenice Bottura dao rješenja koja umnogome podsjećaju na autonomnu sintaksu, njegov jezički model nije se oslanjao na matematičku logiku, kao što se već ustanovilo, s kojom je (i to s logikom prvog reda) autonomna sintaksa zadovoljna.⁹¹ A koja je mogla biti druga logika, to Bottura nije tada mogao znati. Na takvu logiku ukazali su tek logičari našeg vremena, koristeći u formalizaciji prirodnog jezika aparaturu

⁸⁸ P. Bottura, *Ideologia*, op. cit., str. 107.

⁸⁹ L. Rosiello, op. cit., str. 150.

⁹⁰ E. Benveniste, *Problemi di lingua generale*, 1971, str. 223.

⁹¹ Očito da je takav stav Chomskoga, koji kaže da se studij rekurzivnog mehanizma i prirode algoritma u jeziku općenito uzima kao generativna gramatika; cfr. Chomskijev Predgovor u M. Gross-a. Lentin — M. Salkoff, *Introduction to Formal Grammars*, 1976² (1970), str. VIII. U tom smislu ga S. Ginsburg smatra utemeljiteljem teorije o formalnim gramatikama; cfr. S. Ginsburg, *The Mathematical Theory of Context-free Languages*, (1966), u ruskom prijevodu, *Matematičeskaja teorija kontekstno-svobodnih jazikov*, 1970, str. 5.

tzv. logike drugog reda, interpretiranog modalnog računa, modelne teorije skupova i probablističke logike,⁹² što ima za posljedicu potrebu revizije autonomne sintakse zamjenom sa semantičkom sintaksom u kojoj se tek može ostvariti sretno spajanje onoga što F. Liefrink naziva »modelno-orijentiran pristup« i »podacima-orijentiran pristup« u smislu harmonizacije semantičke sintakse i površinske sintakse.⁹³ U takvim nastojanjima dolazi do izražaja kritički stav prema kategorijalnoj podjeli autonomne sintakse.⁹⁴ Imajući to u vidu, zaključujemo da je Botturina filozofska gramatika otvarala mogućnost i danas aktualnog jezičkog eksplanatornog modela, ali je sadržavala u sebi i raskorak s obzirom na suvremene razvojne intencije — njemu je bilo sasvim jasno, za razliku i od nekih današnjih mislilaca, da ortodokсна matematička logika nije prikladna za prirodni jezik što je bilo jako dalekovidno, ali je njegov pokušaj koncipiranja sintaktičkih kategorija analogan autonomnoj sintaksi, načinu tretmana koji se danas premašuje.

Stoga bi se moglo reći: Botturini pokušaji nacrtati problema današnje logičke lingvistike i logičke semantike ostavili su dosta daleko za sobom lockeovsku reprezentacijsku semantičku teoriju. Ponekim implicitnim osloncem na Condillaca i Stewarta te anticipirajući najreprezentativnije Wittgensteinove stavove, Bottura je relativno samostalno upozorio na neke osnovne elemente kontekstualne semantičke teorije (polje simbola Bühlera), a svojim tretmanom problematike imena pogodio je i centralno rješenje suvremene logičke semantike (Searle). Istovremeno sa Schlegelom, a prije Humboldta i neogramatičara, on je upozorio na one interpretacije fenomena jezika koje će i danas biti u centru pažnje strukturalne lingvistike i transformacijske gramatike.

Botturina filozofska gramatika, prema tome, vrlo intenzivno se uklapa, rečeno riječima Rosiella, u razvojnu liniju od iluminizma do neolluminizma, te tako dopire sve do nas.

⁹² Cfr. D. Davidson, *Semantics for natural languages; Linguaggi nella società tecnica*, Milano 1970, str. 177—188; D. Montague, *English as formal language*, op. cit., str. 189—222; R. Montague, *The proper treatment of quantification in ordinary english; Approaches to Natural Languages*, Dordrecht 1973, str. 221—243; J. Hacking, *Why Does Language Matter to Philosophy*, Cambridge 1975, str. 129—140; P. Suppes, *Probabilistic grammar for natural languages, Semantics of Natural Language*, op. cit., str. 741—760.

⁹³ F. Liefrink, op. cit., str. V,33.

⁹⁴ Vidjeti npr. o Fillmoreu i dr. u F. Liefrink, op. cit., str. 32—33.

POPIS RADOVA P. BOTTURE

- Mezzi da impiegarsi per accrescere i prodotti della Dalmazia* (Sredstva potrebna za povećanje produkata u Dalmaciji), Zadar 1827.
- La religione eccitamento allo studio* (Religija kao poticaj na učenje), Zadar 1829.
- La coscienza eccitamento allo studio* (Savjest kao poticaj na učenje), Zadar 1829, prvo izdanje.
- La coscienza eccitamento allo studio*, Zadar 1830, drugo izdanje.
- Della produzione di una specie di ulivo in Dalmazia* (O proizvodnji jedne vrste maslina u Dalmaciji), Zadar 1830.
- Ideologia* (Ideologija), Venezia 1832.
- Logica* (Logika), Venezia 1833.
- Filosofia*, »Gazzetta di Zara«, Zadar 1834. br. 21, 23, 26, 29, 32, 33, 38 i 39.
- Ideologia* (Ideologija), Zadar 1835.
- Orazione funebre per le solenni esequie di S. M. Francesco I* (Posmrtni govor povodom svečanog pokopa Franje I), Zadar 1835.
- Opinione del P. Pietro Bottura riguardante l'articolo pubblicato in Milano sopra alcuni dipinti del signor Francesco Salghetti* (Botturino mišljenje o članku publiciranom u Milanu o nekim slikama gospodina Franje Salghettija), Zadar 1839.
- Necrologia*, »Gazzetta di Zara« (Nekrolog), 1841, br. 6.
- Della logica, parte I* (O logici, prvi dio), Venezia 1844.
- Disertazione sul vantaggio che ridonderebbe alla Dalmazia dall'aumento della sete. Possibilità di propagare il gelso* (Rasprava o prednosti učestalosti povećanja žeđi u Dalmaciji. Mogućnost propagiranja topole), Zadar 1845.
- Trattato delle passioni* (Traktat o strastima), Venezia 1846.
- Sulle passioni*, »Gazzetta di Zara« (O strastima), 1847, br. 3.
- Sulle patate* (O krumpirima), ib., br. 25—26.
- Se convenga meglio studiare una o più scienze e quale sia il metodo da osservarsi in questo studio* (Da li je bolje učiti jednu ili više znanosti i na koju se metodu treba osloniti pri tom učenju), *Programma dell' I. R. Ginnasio Completo di Zara*, 1850/51.

DIE BEDEUTUNGS-AUFFASSUNG BOTTURAS UND
DIE MODERNE SPRACHWISSENSCHAFT*Zusammenfassung*

Das Büchlein P. Botturas *Ideologia* (1832) stellt bis heute in der philosophischen und sprachwissenschaftlichen Literatur auf unserem Gebiet den einmaligen Versuch dar die Grundlagen der menschlichen Sprache (der »Anwendung der Philosophie auf die Grammatik«) zu schaffen, d.h. die logische

Sprachwissenschaft und die logische Semantik zu begründen. Mit seinen Versuchen einen Grundriss solcher Probleme zu entwerfen hat sich Bottura von Lockes Bildsemantischen Theorie, die gerade zu jener Zeit aufgegeben zu werden begann, beträchtlich entfernt. Indem er sich einigermaßen implizit auf Condillac, dessen Einseitigkeit er sonst erfolgreich kritisierte, und Stewart stützt, und die repräsentativsten Stellungnahmen Wittgensteins antizipiert, hat derselbe Autor relativ selbständig die Aufmerksamkeit auf einige Grundelemente der kontextsemantischen Theorie (Symbolfeld Bühlers) gelenkt, aber auch durch seine Behandlung der Nomenproblematik die Zentrallösung der modernen logischen Bedeutungslehre (Searle) gefunden. Gleichzeitig mit Schlegel, jedoch vor Humboldt und den Junggrammatikern, hat er auf jene Interpretationen der Spracherscheinungen hingewiesen, die noch heute im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit der strukturalen Sprachwissenschaften und der Transformationsgrammatik stehen. Seine Philosophiegrammatik eröffnete die Möglichkeit, das noch heute aktuelle explanatorische Sprachmodell zu schaffen, barg, aber auch in sich die Diskrepanz im Hinblick auf die zeitgenössischen Entwicklungsententionen; zum Unterschied nämlich von einigen heutigen Denkern, hat Bottura der mathematischen Logik ihre Anwendbarkeit auf die Natursprache abgesprochen, was sehr weitblickend war; sein Versuch, aber, syntaktische Kategorien zu konzipieren kommt der autonomen Syntax, der heute überholten Behandlungsart gleich.

Die Philosophiegrammatik Botturas fügt sich sehr eindringend in die Entwicklungslinie vom Illuminismus bis zum Neolluminismus ein, wodurch sie bis zu uns gelangt.

(nastavak fusnote ² sa str. 157)

ga je uvrstio u svoj *Biografski rječnik slavnih ljudi Dalmacije* pod imenom Battura (S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856, str. 61). Govoreći o njegovu stricu Antoniju, T. Erber kaže da je u dokumentima poznat i kao Butturi i kao Buttura (T. Erber, *Storia del Ginnasio Superiore di Stato in Zara*, Zara 1905, str. 323). Doista se Botturin stric dovodi u vezu i s tim prezimenima u *Dizionario enciclopedico illustrato*, Milano 1895, str. 404. Gledano lingvistički ili povijesno-genealoški, nijedno od tih prezimena nije baš tipično talijansko. Ne rezultira pouzdano s lingvističkog stajališta da je Bottura talijansko prezime, jer sufix »ura« nije karakterističan za talijanske izraze, nego »ora«, odnosno, »ura« bi prije mogao biti slavenizirani romanski »ora«. U tadašnje vrijeme, kao i kasnije, bilo je sličnih prezimena. U doba Botture u Zadru su živjeli Battara, zatim prezime Bettera susrećemo u popisu knjiga biblioteke zadarske gimnazije (Battara su bili poznati izdavači u Zadru, o Betteri cfr. podatak u *Programma dell'I. R. Ginnasio Completo in Zara*, Zara 1862, str. 28). U *Leksiku prezimena socijalističke Hrvatske*, Zagreb, 1976. nailazimo još uvijek na prezimena Battara, Bottora i Batur (cfr. str. 32 i 64), dok u dokumentima Prijavnog ureda Općine Zadar u 1979. godini nalazimo još samo prezime Batur i Baturić, za koja se pretpostavlja da su porijeklom iz Dalmatinske zagore. Možda bi se porijeklo četiriju prezimena, kandidata, trebalo istraživati baš u Dalmatinskoj zagori, polazeći najprije od podataka koje se može

naći u općini Malcesine. Za sada možemo jedino pretpostaviti da je obitelj Botture iz dalmatinskog zaleđa davno ranije odselila preko mora, a da se on, kao mladić, vratio u Split, zatim prešao u Zadar, gdje je ostao do kraja svojega života; isto tako možemo pretpostaviti da nije jako vjerojatna takva hipoteza, ali da je ipak njegovo djelo, nastalo u nas, zaslužilo da ga se tretira kao dio naše baštine.

Bottura je završio licej i teološki studij u biskupskom liceju-konviktu u Veroni i nakon zaređenja bio je kratko vrijeme u Rimu na filozofskoj katedri. Godine 1808. odlazi u Split za profesora matematike i prava biskupskog sjemeništa po preporuci maršala Marmonta, a na intervenciju svojeg strica Antonija, tadašnjeg francuskog konzula u Rijeci i velikog Napoleonovog sljedbenika. Može se reći da je spomenuti Botturin stric bio frankofil, što se vidi i po tome, što se nakon pada Napoleona vratio u Pariz, postavi sekretarom francuskog ministarstva vanjskih poslova. Ni Bottura nije bio stran francuskom utjecaju — uz veliku naklonost engleskom iluminizmu, on je pokazao veliko poznavanje i francuskog iluminizma, dok od talijanskih mislilaca spominje najviše i s najvećim poštovanjem samo najpoznatije, kao što je Vico i Galilei. Bottura je ostao u Splitu do 1821. On se u Splitu isticao, kako kaže J. Puljić, ne samo kao uspješan tumač »ljepota talijanske ili latinske književnosti«, »najtežih problema filozofije i prava«, ili lekcija iz matematike, fizike i ekonomije, nego »još i sada splitski sud pamti njegove advokatske obrane i najbeznađnijih slučajeva napuštenih od ljudi, slavni u tim poslovima« (cfr. J. Puljić: »Cronaca Ginnasiale«, *Programma dell'I. R. Ginnasio Completo in Zara*, Zara 1862, str. 45). Kada su bili raspisani nastavnički natječaji, istovremeno u raznim austrijskim gradovima (Pavia, Padova, Beč, Prag, Innsbruck, Olmitz, Graz, Ljubljana i Zadar), on se javio na natječaj za teorijsku i praktičnu filozofiju na zadarskom liceju gdje je bio i postavljen carskim ukazom i nakon položenog ispita. U šk. god. 1821/22. on je pobijedio na natječaju za matematiku i fiziku na istom liceju »sa sjajnim rezultatom«, kako kaže T. Erber (op. cit., str. 186), ali je ipak prepustio nastavu tih predmeta drugoplasiranom tirolskom profesoru F. Peggeru, što je zadarska Uprava prihvatila. Nakon smrti profesora Bottija, u šk. god. 1826/27. Bottura je preuzeo nastavu matematike također. U šk. god. 1836/37. postao je privremeni upravitelj liceja, ali je u šk. god. 1838/39. zatražio da ga se oslobodi te dužnosti, jer je tada postao kanonik gradskog kaptola (cfr. *Schematismo dell'Imperial Regio della Dalmazia*, Zara 1840, str. 135; isto *Manuale provinciale della Dalmazia*, Zara 1845, str. 210) i upravitelj zadarske gimnazije, koja je titula donosila i obavezu upravljanja nad svim gimnazijama u Dalmaciji. No, u šk. god. 1846/47. on opet postaje i privremeni upravitelj liceja koju je dužnost vršio i u narednoj šk. god. Tada je, tj. 14. II 1848. vladinom odlukom i u dogovoru sa svećeničkim redom bio uveden »ilirski jezik« kao fakultativni predmet u licej kojim je Bottura upravljao (T. Erber, op. cit., str. 220). Nakon pada Metternicha nove mjere u školstvu provodi Bottura — ukida se jedinstvena opća i lokalna uprava gimnazijama, tako da Bottura prestaje biti upraviteljem svih dalmatinskih gimnazija, najprije ostaje kao upravitelj liceja, a nakon organizacije nove škole (četiri niža i četiri viša razreda gimnazije), dekretom ministarstva od 28. VIII 1848. Botturi je povjerena privremena uprava (op. cit., str. 221—222), odnosno, kako piše u *Gimnazijskom arhivu*: »profesoru filozofije i zaslužnom generalnom upravitelju gimnazija, kanoniku Botturi« (*Archiv. Ginn. Atti della direzione*, anno 1849. u T. Erber, op. cit., str. 226—227). 7. IX 1848. dalmatinski poslanici u državnom Saboru dr B. Petravić i S. Ivčević zatražili su da se otvore pučke škole s nastavom na »ilirskom jeziku«, da se taj jezik odmah uvede kao obavezan u zadarski licej, u tri dalmatinske gimnazije te da s vre-

menom u svim tim školama ilirski jezik postane nastavni, a talijanski jezik u budućnosti obaveznim (Erber, op. cit., str. 230—231). Na poticaj ministarstva, vlada u Dalmaciji je zatražila mišljenje nastavnika u svim dalmatinskim gimnazijama o takvim inovacijama. Zbor nastavnika u višoj zadarskoj gimnaziji bio je mišljenja da je još prerano za uvođenje ilirskog jezika kao nastavnog jezika, jer se on »još nije dovoljno znanstveno formirao« (Erber, op. cit., str. 231), ali se »ilirskom jeziku treba dati najveća važnost«, pa je zato zbor predlagao da se uvede kao obavezan predmet u gimnazijama da bi se bilo u stanju »upotrebljavati govorni jezik ovih krajeva« (ib., str. 231). Prof. Lj. Maštrović misli da je za takvo opredjeljenje zbora bio kriv Bottura koji se »pobrinuo da mu profesorski zbor bude u većini barem neslavenski« (Lj. Maštrović, *150 godina zadarske gimnazije*, Zadar 1954. str. 41). Inače je Botturu Maštrović držao talijanašem, Venecijancem, Talijanom, koji je vršio »koban utjecaj« i bio osobom »vladina povjerenja«, ali mu ipak priznaje da je unio »doduše u raspored hrvatski jezik« (ib., str. 35, 37, 39, 42). Moglo bi se reći, za sve, kao što sam Maštrović kaže za jednu od navedenih optužbi, da su njegove primjedbe (ib., str. 37), jer je Bottura ipak bio prije svega nastrojen prosvjetiteljski, a ne romantički da bi bilo moguće neke njegove stavove shvatiti u bilo kojem pravcu kao nacionalističke, što i njegovi tekstovi obilno dokumentiraju. Jedno je svakako točno, da je Bottura bio lojalan austrijskoj imperiji, što dokazuje jedan njegov napis (vidjeti u popisu napisa i knjiga posmrtnu posvetu caru Franji I), ali što ne dokazuje mnogo, jer je to učinio po dužnosti, kao upravitelj škole. Vjerojatno je zboru nastavnika Bottura iznio svoje mišljenje o razvijenosti jezika, što je moglo utjecati na formiranje njihova stava, ali to je bio plod njegovog izučavanja tog fenomena, koje je i danas za nas zanimljivo (djelomično ćemo se u to uvjeriti ovim napisom, a još više u napisu koji će eksplicitno tretirati problem teorije jezika), a osim toga, činjenično je bilo stanje da naš jezik tada nije bio formiran, nije mu bilo ni ime određeno, niti je postojao književni jezik, nego samo govorni jezik, o kojem se u navedenoj izjavi i govori. Osim toga, za uprave Botture u šk. god. 1849/50. doista se predavao »ilirski« u svih osam razreda po dva sata obavezno, po vladinoj odredbi izjašnjavanjem zbora, što se moralo otada na početku svake školske godine izvršiti. Od školske godine 1850/51, dakle, za vrijeme uprave Botture, kako kaže Erber, »srpsko-hrvatski jezik« postaje obavezan predmet za stalno bez posebnog izjašnjavanja nastavnika početkom svake godine (op. cit., str. 249). Da ipak nije upravitelj mogao mnogo utjecati na opseg i položaj »hervatskog jezika«, kako ga naziva Sutina, nastavnik našeg jezika u zadarskoj gimnaziji za vrijeme Botturine uprave (op. cit., str. 334), može se zaključiti iz činjenice da iako je nakon odlaska Botture, šk. god. 1851/52. njegovom nasljedniku na mjestu upravitelja i njegovom učenicu, dr. J. Puliću, »uspjelo zadarsku gimnaziju srediti i podići joj ugled« (po mišljenju Lj. Maštrovića, op. cit., str. 43), ipak mu nije uspelo da se naš jezik po broju sati izjednači s talijanskim, nego se to bilo postiglo tek u šk. god. 1874/75, za uprave M. Ivčevića koji je bio upraviteljem još od 1872/73. (Erber, op. cit., str. 269—270).

Bottura je u spomenutoj šk. god. 1851/52. napustio podučavanje zbog poodmakle dobi, a carskim rješenjem od 10. VI 1854. povlači se sasvim u mirovinu, koju nije dugo uživao, kako kaže Erber (ib., str. 323), jer je umro (u dubokoj starosti od 83 godine) u Zadru 22. XII 1861. U svojem nekrologu dr. J. Pulić navodi da »Nije mogla biti veća posmrtna počast koja mu je bila ukazana u crkvi sv. Kršovana u Zadru, od strane svih profesora i učenika, s mnoštvom objavljenih epitafa i stihova« (J. Pulić, op. cit., str. 45), odnosno, kako je napisao Erber, da su »ispratili svečano« »kanonika P. Botturu, zaslužnog pro-

fesora« (T. Erber, op. cit., str. 261). No, da li je Bottura, po običaju, bio i zakopan u sv. Kršovanu, to se sada nije moglo utvrditi zbog restauratorskih radova koji su dulje vremena u toku.

O Botturi se, čini se, dosta pisalo u domaćim i tršćanskim novinama. Tršćanske novine »Favilla« i »Euganeo« spominje G. Franceschi u svojem napisu o Botturi: *Logica di Pietro Bottura*, La Dalmazia, II (1846), no. 17, str. 129, a posebno naglašava da je njegova *Ideologia* bila pohvaljena u više književnih časopisa (op. cit., str. 131). Pisalo se o njegovoj svestranoj djelatnosti pisca s područja filozofije, ekonomije, prava, pa i kao o piscu-pjesniku, te se isticalo dubinu njegove misli, kao i njegove nastavničke osobine i brigu za ovu zemlju. Erber je mislio da je Bottura bio »neumoran u studiju«, da je »štampao dosta«, dokazavši »širinu svojeg učenja kojem se uz uzvišenost misli pridružila čistoća stila«, što mu je pribavilo »brojne poklonike u Dalmaciji i Italiji, a među najvatrenije prijatelje treba ubrojiti Niccolò Tommasea«. Erber dodaje, da bi »daleko nas odvelo kad bismo objavili sve pohvale tom izuzetnom nastavniku« (op. cit., str. 324). Treba svakako spomenuti Pulićevo mišljenje da je Bottura »Nastojao dati sve najbolje od sebe za probitak građana i omladine, naročito omladine. Svi su mu za to bili zahvalni, naročito za ono što je učinio kao savjetnik mnogih komisija kojih je rad bio usmjeravan domovinskim interesom« (op. cit., str. 45).

Do sada su nam poznati ovi pisci o Botturi i njegovu djelu:

1. G. Franceschi, *Logica di Pietro Bottura*, »La Dalmazia«, II (1846) no. 17, str. 129—131.
2. S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856. str. 61.
3. J. Pulić, *Cronaca Ginnasiale — Programma dell'I. R. Ginnasio Completo in Zara*, Zadar 1862. str. 43—46.
4. E. M. Vusio, *Poljodjelska književnost Dalmacije*, »Poljodznac«, II (1891), br. 15, str. 226.
5. T. Erber, *Storia del Ginnasio Superiore di Stato in Zara*, Zadar 1905, str. 323—326, 183, 184, 185, 189, 193, 194, 205, 210, 216, 219, 221—222, 224, 226, 228, 251, 252, 261, 364.
6. A. de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Milano-Roma 1952. str. 276.
7. Lj. Maštrović, *150 godina zagarske gimnazije*, Zadar 1954, str. 30, 34—35, 37, 38—39, 41, 42.
8. Anonimni autor; Bottura navodi da je objavio napis o njemu u *Biblioteca italiana*, parte sec. 1834 (cfr. P. Bottura, *Filosofia*, »Gazzetta di Zara«, 1834. br. 21. str. 84).

J. Pulić kaže da je Bottura bio jako privržen »svojoj, po vlastitom izboru, domovini« (op. cit., str. 45), a š. Ljubić da je »učinio mnogo dobra svojoj novoj domovini koju voli toliko nježno« (op. cit., str. 61). Vlastite Botturine riječi mogu samo potvrditi navedeno, pa čak i više pridonijeti tome da se dokuči koliko je volio ljepotu ove zemlje i koliko se divio ponosnim i nadarenim ljudima. Pišući nekrolog poznatom zaderskom advokatu Nikoli Jakšiću, Bottura je rekao da njegove vrline treba prenijeti »kasnijim naraštajima sa onima najcjenjenijih koji su ukrasili ovu gostoljubivu zemlju, koji su častili ovo precisto nebo i koji su slavili ovaj narod što u svojoj duši osjeća ljubav prema domovini i prema časti« (cfr. P. Bottura, *Necrologia*, »Gazzetta di Zara«, 1841, no. 6. str. 23). Bottura je do kraja ostao zanešen svojom vezanošću za ovaj kraj i ljude, što potvrđuju i njegove riječi u završnom govoru održanom u zaderskoj gimnaziji u posljednjoj godini njegova rada. On je tada rekao, prizivajući harmoniju među ljude ovoga kraja: »Sidi božanska harmonijo na dalmatinsku naciju u čijim sam njedrima crpio svijet svojeg života i bio zaljubljen u to lijepo nebo, u taj najčišći zrak, i volio vatreno te snažne i lijepe

ljude, te lojalne i velikodušne duhove, i bilo mi je uzvratio za jedno tisuću puta. Ja ću ih uvijek nositi usred srca i patit ću s njihovim patnjama i veselit ću se s njihovim radostima. Oni, tj. Dalmatinci, bit će uvijek najdraža svrha mojeg života. Sidi vedra i blaga harmonijo na tu marljivu omladinu koju je obdarila priroda najljepšim darovima« (cfr. P. Bottura: »Se convenga meglio studiare una o più scienze e quale sia il metodo da osservare in questo studio«, *Programma dell'I. R. Ginnasio Completo di Zara*, 1850/51, Zara, str. 5—6.).

Za navedene biografske i bibliografske podatke zahvaljujem dr V. Maštroviću, dr Š. Peričiću, dr S. Obadu i studentu N. Jerkanu, a u vezi problematike imena dr Vesni Cestarić i dr M. Festiniju. Biografska i bibliografska istraživanja se nastavljaju.